

(Živa Vidmar)

Spoštovane, spoštovani!

Pozdravljam vas v imenu ČS Rožnik in Olepševalnega društva Rožna dolina. Zbrali smo se, da se spomnimo našega sokrajana ob obletnici njegovega rojstva, Ivana Cankarja, barda prve svetovne vojne in ob enem tudi barda iz 2. sv. v., katerega stoletnico rojstva praznujemo letos, tj. Karla Destovnika - Kajuha.

Zadnji dve leti smo veliko slišali o domoljubju, vendar se nihče, ki se je skliceval na to čustvo, ni spomnil na Ivana Cankarja.

(Uroš Potočnik)

— O domovina, ko te je Bog ustvaril, te je blagoslovil z obema rokama in je rekel: »Tod bodo živeli veseli ljudje!« Skopo je meril lepoto, ko jo je trosil po zemlji od izhoda do zahoda; šel je mimo silnih pokrajin, pa se ni ozrl nanje – puste leže tam, strme proti nebu s slepimi očmi in prosijo milosti. Nazadnje mu je ostalo polno perišče lepote; razsul jo je na vse štiri strani, od štajerskih goric do strme tržaške obali ter od Triglava do Gorjancev in je rekel: »Veseli ljudje bodo živeli tod; pesem bo njih jezik in njih pesem bo vriskanje!« Kakor je rekel, tako se je zgodilo. Božja setev je pognala kal in je rodila — vzrasla so nebesa pod Triglavom. Oko, ki jih ugleda, obstrmi pred tem čudom božjim, srce vztrepeče od same sladkosti; zakaj gore in poljane oznanjajo, da je Bog ustvaril paradíž za domovino veselemu rodu, blagoslovljenemu pred vsemi drugimi. Vse, kakor je rekel, se je zgodilo; bogatejši so pač drugi jeziki; pravijo tudi, da so milozvočnejši in bolj pripravi za vsakdanjo rabo ali slovenska beseda je beseda praznika, petja in vriskanja. Iz zemlje same zveni kakor velikonočno potrkavanje in zvezde pojo, kadar se na svoji svetli poli ustavijo ter se ozro na čudežno deželo pod seboj. Vesela domovina, pozdravljena iz veselega srca!

Za uvod so bile Cankarjeve besede iz Kurenta, ki jih je podal Uroš Potočnik, zdaj pa vabim Tino Vrščaj iz Društva slovenskih pisateljev, da spregovori o naši današnji temi. Prosim!

(Tina Vrščaj)

Drage dame in gospodje!

Slovenska beseda je torej beseda praznika, in današnji dan, Cankarjev rojstni dan, je praznik slovenske besede. Ko pomislim na to, kako so se naši prednamci strastno borili za njen obstoj, se razžalostim ob tem, kaj narekuje Slovincem današnja moda. Moderno je – če uporabim izraz, ki nima več nobene zveze z velikanom moderne – omalovaževati pomen materinščine, moderno je, če se izražamo napol slovensko, napol angleško, če govorimo in pišemo konglomerat, moderno je tudi, da povemo vse na kratko in pri tem skrijemo čustva. Pa še nekaj, se mi zdi, je danes zelo moderno: pretvarjanje, da narod ne obstaja. Aktualno je biti državljani sveta in se ogibati ozkosti, ki jo predstavlja predano pripadanje eni narodnosti. Cankar se je bal, da bo silna nevihta zlomila naš mali, šibki narod, ki takrat ni imel ne suverenosti ne svobode, a ga ni zlomila. Načel ga je zob časa. Danes, ko imamo svojo državo in svobodo in suverenost, kot da o nas samih nimamo več lepe besede. Ob priložnostih še citiramo, kaj so o tem narodu zapisali velikani pred nami, a obenem z vseh strani žagamo svoje korenine.

Še vedno je pomembno, da kot narod stojimo skupaj. Poglejmo epidemijo Covida – neki novi virusek je Slovenstvo dobesečno razklal. Če se je prej polarizacija omejevala na rdeče in črne, je v zadnjih dveh letih postalo pomembnejše, ali se uklanjaš ukrepom, pokorno nosiš masko in nastavljaš ramo ali pa neuklonljivo slediš lastnim pravilom in družbena ignoriraš, ker vanje ne verjameš ali preveč motijo tvoje udobje. Tu ni šlo le za vprašanje, ali smo za oblast ali proti njej, ampak za globljo skrivnost, kako dojemamo skupnost, kakšen odnos imamo do slovenske družbe in ali smo pripravljeni svoje osebne potrebe kdaj žrtvovati za dobro drugega, v prid vsem, za narodov blagor. Če bi verjeli v slovenski narod, bi bili složnejši, vsaka žrtev bi bila mačji kašelji, in imeli bi premoč. Tako pa nas napade sovražnik in

mi smo razdvojeni, polovičarski, oklevajoči, prestrašeni, do vseh nezaupljivi, moralno oslabljeni, in, nič kaj nenavadno, izgubimo veliko bitk. Če hočemo zmagati, stojmo skupaj.

Tudi Ukrajina nam kaže, da narod v tretjem tisočletju še vedno ni voda, ampak kri. Čeprav sodobni človek preživi velik del dneva v spletni globalni vasi, gleda danske kriminalke, hodi v finsko savno, jé tajsko hrano, in ima mozaično identiteto, je tu še vedno naša skupna realnost, v kateri lahko tudi danes, sredi Evrope, ena država surovo napade drugo. In takrat je bistveno, da takoj vemo, kaj čutimo do svojega naroda. Se bomo borili zanj, se predali ali pobegnili?

Letos je sto let od rojstva Karla Destovnika Kajuha, ki se je boril in umrl za Slovence. Tu je njegova pesem *Slutnja*:

*Ni res, ne morem verjeti
vestem tem zloglasnim,
da spet bo tako kot pred dvajsetimi leti.
Ne, ni res, ne morem verjeti ...
Da bomo z barbarskimi klici hiteli preko zemlje,
da bomo pobijali vse, razrušili vse,
mi, ki čitamo Byrona, Gorkega, Bloka, Puškina,
in da bomo jutri divjali s peno
krvavo na ustih.
Uživali bomo ob krvi nedolžnih teles.
O, ne ... o, ne ...
Kako sram me je ...*

Kajuh in Cankar sta čutila s slovenskim narodom in svoja čustva tudi velikodušno pretakala v besede. Danes pa se čustev celo prenekateri pesniki sramujejo, jih preobračajo v cinizem in se pod plastmi napaberkovanih besed skušajo skriti. In tako se zgodi, da me ganejo Kajuhove pesmi, ob besedah sodobnika pa sem včasih kot kamen. Mislim, da je iskrenost tisto, česar nam danes primanjkuje v umetnosti in nasploh. Kajuh je v pesmi *Ko človek bo človeka prepoznal* zapisal: »Zakaj ne nosite v dlaneh / svojih src, ljudje? / Zakaj vam niso vpisane v očeh / vaše misli in želje?«

Kdo je podaril iskrenost Kajuhu in Cankarju? Njuni materi. Cankar v *Mojem življenju* piše: »Žena je devetkrat močnejša od moža, mati pa devetkrat devetdesetkrat.« In le kdor je močan v tem smislu, je lahko tudi iskren. Da bo mera obletnic polna, letos mineva tudi 120 let od romana *Na klancu*, tega vznemirljivega spomenika, ne posvečenega možem in junakom, ampak materi. Mati, je dejal Cankar, naj svojim otrokom že majhnim pove, zakaj nimajo za jesti. Danes bi poudarila, naj slovenske mame svoje otroke nahranijo z lepo slovensko besedo. Mame, berite otrokom predano, saj so domače besede naše korenine, naš dom, naš kruh.

(Cvetka Bevc)

Najlepša hvala Tini Vrščaj za uvodne besede.

Prisluhnimo **Jerici Mrzel**, ki bo zapela, kako je Kajuh občutil domovinsko življenje v pesmi:

NA KMETIH

Daj nam danes naš vsakdanji kruh, hlapcev
vernih se usmili! — smo vsak dan Boga
prosili, pa ni slišal, bil je gluhi.

Suša nam je vse pobrala, samo slamo smo
poželi, kašča prazna je ostala, težka smo
se preživeli...

Letos bo polje rodilo, toda tujcem za
vojsko, prazne bodo naše kašče, lakota
bo nad vasjo!

Zdaj pa se lotimo tematike ki smo si jo zastavili. Pri Cankarju bomo vzeli za osnovo Cankarjevo predavanje *Slovenska kultura, vojna in delavstvo*, pri Kajuhu pa njegove odzive v drugi svetovni vojni, ki so polni čustev in upora. Začnimo pri Cankarju iz prve svetovne vojne.

V prvem času te strašne, brezkončne vojne jih je bilo pač le malo med nami, ki niso bili v strahu za usodo, za bodočnost našega šibkega slovenskega naroda. Bali smo se, da ga ta silna nevihta zlomi enkrat za vselej, da ga nezaceljivo udari gospodarsko, telesno in duševno. Vzrokov dovolj in preveč smo imeli za to bojazen! Saj smo si lahko mislili, da le kulturno najvišji, gospodarsko najmočnejši, politično svobodni narodi morejo sčasoma docela preboleti nezaslišane grozote, ki jih prenaša zdaj ves vesoljni svet. Naš slovenski narod pa je gospodarsko slab, od tujega kapitala brezobzirno izkoriščan; svojo kulturo si je šele v zadnjih desetletjih ustvaril iz svoje lastne moči, z lastnim, brezprimernim trudom, preko tisoč zaprek, ki so mu jih stavili tujci, njegovi krivični gospodarji; ker naš slovenski narod vsled svoje maloštevilnosti in gospodarske odvisnosti nikoli ni bil politično svoboden. Njegovi gospodarji so vedeli, da je izvrsten delavec, da je dragocen suženj, zato so ga na vsak način, zdaj z beraško miloščino, zdaj z grobim nasiljem, hoteli ohraniti v suženjstvu. In suženj ne sme imeti kulture! Kajti ob tisti uri, ko se bo ozrl okrog sebe, ko se bo zavedel sramote hlapčevstva, se bo z vso silo skušal otresti te sramote. Kadar bi si osvobodil dušo, bi napel vse moči, da se odreši tudi telesnih okov. In gospodar tega ni dovolil, ne dovoli tega tudi ne dandanašnji, ko je duša naroda-sužnja že osvobojena in ponosna.

Vse od tod smo ob začetku vojne prav dobro vedeli in čutili, mnogo strahu za bodočnost. A vzrokov za strah je bilo še mnogo več!

Najlepši, najboljši sinovi naroda so šli v smrt in v jetništvo, njih matere, njih očete in brate so metali v ječe, zato ker so jokali za temi sinovi, zato ker so se upirali suženjstvu in krivici, zato ker so umirali od vsega hudega! Še večje zlo je porodilo našo boleost in našo bojazen: bali smo se, da nam usahne nežni cvet na drevesu naroda, da nam propade naša mladina!

KMETOVA PESEM Jerica Mrzel)

Moje telo pretepeno poglejte,
lica otekla,
usta nabrekla; moje dlani krvaveče,
moje oči plameneče!

Bil sem zemljak,
vsak svoj korak
svoji sem zemlji podaril...

Pa so prišli ti prekleti hudiči,
koder so šli, so za njimi mrliči,
meni so mater in sina ubili,
ženo so... kaj naj bi z ženo storili?!

Nisem več vzdržal,
v meni je tlelo,
v pesti skelelo,
pa sem udaril!

Zdaj me bijo kakor črno živino
moje oči plameneče, poglejte, tovariši,
in mi povejte,
še vidite v njih domovino?

Cankar je imel predavanje 1. junija 1918, torej ob koncu 1. sv. v., v okviru delavske Splošne zveze Svoboda za Kranjsko, postal je njen član in s tem je potrdil svojo zvestobo socialni demokraciji. Za sabo je imel že vse življenje, zato je razvijal svojo misel v bodočnost, nosilec bodočnosti pa je mladina.

Že pred vojno je bilo šolstvo na Slovenskem slabše kot slabo; skopuško in oderuško nam ga je bil odmeril gospodar. Zdaj med vojno pa se o kakem pametnem urejenem šolstvu sploh ne da govoriti. In tako je bila naša bojazen čisto upravičena, da bodo otroci posuroveli na

cesti in na gmajni, da se bodo ponevedoma navzeli duha krvi in nasilja, da otrok, ki v zatohli šolski sobi zaspi od oslabeledosti in gladu, ne bo nikoli več sposoben za svetlo življenje; in da nam tako pojde v nič in v razsulo temelj naše bodočnosti, mladina.

Kljub tehtnim vzrokom se je pokazalo, da je bil ničev in prazen naš globoki strah! Nikoli prej kot tekom te vojne se ni tako široko razmahnila, tako visoko vzdignila kulturna sila našega naroda!

Cankar si je pol leta pred smrtjo spet pripel belo krizantemo: tudi v bodočnosti bo cilj in smoter slovenskega naroda kultura, saj ponosno pravi: »Slovensko ljudstvo kupuje knjige, tudi če za drag denar. Prej so pisatelji ponižno iskali založnikov, zdaj založniki vljudno iščejo pisateljev. Slovenska knjiga je prišla med slovensko ljudstvo, ni se bahavo ponižala k njemu, temveč ljudstvo se je povzdignilo k nji.«

Če je Cankar zapisal svoj program za bodoče rodove, je bil Karel Destovnik Kajuh v začetku 2. sv. v. mlad in kot pravi: »Biti mlad v teh težkih časih, /to se pravi, /brez mladosti biti mlad, /zreti starega sveta propad, /skrivati premnogo nad, /to se pravi biti mlad...« Našo pesem zaključim z besedami: »... biti mlad in poln nad!« Imel naj bi še celo življenje pred seboj, zato je bil njegov projekt odločna mladost, upornost in pogum, kar je zapisal v svoji najbolj znani Slovenski pesmi.

SLOVENSKA PESEM (Jerica Mrzel)

Samo milijon nas je, milijon umirajočih med
mrličji, milijon, ki pijejo mu kri biriči, en sam
milijon, ki ga trpljenje krotoviči in vendar ga
nikoli ne uniči!

Nikoli in nikdar!

Zato ker nismo trhle bilke, ki po toči ovene,
ker mi nismo le številke, smo ljudje!

Edino hlapci cvilijo ponižno kakor psi in
lajajo, da nas je malo, da bi v uporu vse
pobralo ...

O, če ljudi bi ne bilo pri nas, ljudi, ki ne
ubogajo na vsak ukaz, tedaj bi nas že kdaj
odnesel plaz.

Tako pa še živimo, čeprav nas je milijon
samo, zdahnili bi, da ne trpimo z uporno,
dvignjeno glavo!

Je pa Cankar v svojem predavanju odprl za slovenske razmere popolnoma novo temo ženske-matere, ki so v nasprotju s trpečimi materami-Marijami, ki jih je do tedaj zahteval patriarhalni svet.

Nekaj pa je, kar mi je prav posebno pri srcu in kar sem bil že omenil. To je usoda naše mladine — hkrati usoda naše narodne prihodnosti. Šol je malo; kar jih je, so prenapolnjene; učiteljev skoraj ni, učiteljice so z delom preobložene. Ali vse to je šele manjši del nesreče. Da šolske izobrazbe nimajo zadostne, je hudo. Toda še hujše je, da naši otroci *stradajo*, da polagoma pešajo od gladu. Zadnjič sem šel mimo šole na Ledinah, in tam sem videl obrazke, splahnele, zvodenele obrazke, da sem se obrnil v stran, od sramu in od bolesti. Mislim sem si v svojem srcu: »Moj Bog, to bodi naša bodočnost!« ...

In vendar ni vse upanje izgubljeno! *Matere-delavke* so naša bodočnost! Poznam tako mater: svojo srčno kri bi dala, da reši otroku življenje! Dokler imamo take slovenske matere, se nam ničesar ni treba bati!

Ali velika in važna narodna dolžnost pripade tudi tem trpečim materam-delavkam. Že otroku, ki ga pestuje, naj dopove, zakaj ni dobil mleka; otroku, ki je bil že shodil, naj dopove, zakaj

nima belega kruha; otroku, ki je napol odrasel, naj dopove, odkod vsa ta nezaslišana krivica, ki jo moramo trpeti; in ko bo otrok dorasel, naj mu pove natanko in po vrsti, kaj je bilo in kaj mora biti! — če bo vsaka mati storila to svojo sveto dolžnost, nam ostane temelj naroda nedotaknjen, naša mladina, tisti temelj, na katerem bomo gradili naprej. —

Narodnoosvobodilni boj je na Slovenskem vzel v svoj program tudi ta del Cankarjevega predavanja: popravil je socialno krivičnost in dal ženskam enakost – volilno pravico in pravico do dedovanja. Za to se je boril tudi Kajuh, vendar je prezgodaj padel.

KJE SI, MATI

Veš, mama, rad bi ti napisal pismo,
poslal bi rad vsaj kak pozdrav.
Že dolgo je, odkar več skupaj nismo,
da bi le to lahko ti rekel, da sem zdrav.

A kam naj pišem? Ste doma ostali?
Jaz sem še srečen, ker sem jim ušel;
le kaj s teboj je, so te kam pregnali,
te v Šleziji morda je glad izžel?

Kjer koli si, povsod sem jaz s teboj,
povsod je s tabo moj pozdrav,
in kjer sem jaz, si tudi ti z menoj,
zato ne misli, da sem sam ostal.

Morda nikoli več ne bova zrla si v obraz,
vendar nikdar ne bom pozabil nate.
A želel bi, da ne utihne prej mi glas,
dokler ne rečem: Glej, svet je tudi zate!

(posnetek Kajuhove pesmi *Materi padlega partizana*, Bogdana Stritar)

MATERI PADLEGA PARTIZANA

Takrat, ko je prvič ročice razprl,
takrat si v radosti plašno vztrepetala:
Samo da mi ne bi, da ne bi umrl!

Takrat, ko na prsih je tvojih še spal,
takrat si mu nežno v solzah šepetala:
Glej, kmalu iz tebe cel fant bo postal.

Postal je tak fant, da bi gore premikal,
nikdar se ni klicu svobode izmikal.

Tako si mu segla poslednjič v roko,
in v tebi je tlelo: *Da! Vrnil se bo!*

Slišali ste posnetek Kajuhove pesmi *Materi padlega partizana*, ki jo je v partizanih uglasbil Franci Šturm, pela pa jo je njegova žena Bogdana Stritar. – S tem se je naš program končal.

Prireditvev sta organizirala Olepševalno društvo Rožna dolina in ČS Rožnik, MOL. Najlepša hvala vsem sodelujočim: Tini Vrščaj iz Društva slovenskih pisateljev, Urošu Potočniku iz Združenja dramskih umetnikov Slovenije, ki nam je tudi letos priskočil na pomoč pri realizaciji, ter Jerici Mrzel, ki nam je dovolila, da uporabimo njeno interpretacijo Kajuhovih pesmi. Zahvaljujemo se Mestnemu muzeju, ki nam je omogočil ogled Cankarjeve spominske sobe in ozvočenje prireditve. Ozvočenje je vodil mag. Andrej Konjajev.

Po programu, ki ga je sestavila Živa Vidmar, vas je vodila Cvetka Bevc.

(Ob koncu smo položili cvetje k spomeniku in, kot se spodobi, odšli na tradicionalne Cankarjeve pohane piške.)